

Myndighetsbibliotek

Förutsättningar, problem, utmaningar

Svensk Biblioteksforening, mars 2008

SVENSK BIBLIOTEKSFÖRENING

Box 70380, 107 24 STOCKHOLM

Tel: 08-545 132 30. Fax. 08-545 132 31

E-post: info@biblioteksforeningen.org www.biblioteksforeningen.org

Innehåll

Förord	5
1.Bakgrund	7
2.En förändrad informationsvardag	8
a. Informationssamhället	8
b. Informationskompetens	9
c. Sökmotorer	9
d. Webb 2.0	10
e. Allmänna bibliotekstrender	10
3.Myndighetssverige	13
4.Myndighetsbiblioteken	14
5.Ett modernt myndighetsbibliotek	16
a. Generella iakttagelser	16
b. Böcker och andra tryckta medier	17
c. Tidningar och tidskrifter	18
d. Dokumentbeställningar och fjärrlån	18
e. Databaser – urval, inköp och sökning	19
f. Utbildning	20
g. Intranät / e-publicering / digitalisering	20
h. Projektmedverkan / Omvärldsbevakning	20
i. Extern service	21
6.Nationella upphandlingar i Sverige	22
a. KB:s upphandlingar av databaser och e-tidskrifter	22
b. Kulda	22
c. EiRA	23
7.Nationella upphandlingar av e-resurser i övriga Norden	24
a. Danmark	24
b. Finland	24
c. Norge	25
8.Reflektioner och förslag inför framtiden	26
a. Önskvärd nivå	26
b. Upphandlande enheter	28
Fotnoter	31

Förord

Informationssamhällets utveckling och utbredning är allmänt känd. Den tillgängliga informationen ökar ständigt. De olika elektroniska informationskällorna får allt större betydelse. Det blir viktigare och viktigare att få rätt information, i rätt tid och i rätt mängd. Höga krav ställs på människors informationskompetens och på en effektiv struktur för informationsförsörjningen.

Var och en kan i ljuset av detta förstå att det är av avgörande betydelse att till exempel experter, handläggare och tjänstemän på statliga myndigheter har tillgång till grundläggande elektroniska informationskällor. En jämförelse av upphandlingssituationen i de övriga nordiska länderna visar att det utanför Sverige finns en annan helhetssyn på upphandlingar av elektroniska resurser. I Danmark, Norge och Finland kan samtliga statliga myndigheter som så önskar ansluta sig till de nationella avtalen. Så är det inte i Sverige idag. En universitetsstudent som efter avslutad examen påbörjar ett arbete på en statlig myndighet riskerar i Sverige att få sämre tillgång till information som anställd än som student. Det är inte rimligt. I denna rapport framläggs förslag på hur statliga insatser kan vidtas för att förbättra och effektivisera myndigheternas informationsförsörjning.

En effektivare informationsförsörjning i de statliga myndigheterna genom gemensamma upphandlingar och ett samordnat tillhållande av grundläggande elektroniska resurser till myndighetsbiblioteken är en av delarna i en framtida nationell bibliotekspolitik. Som enda land i nordens står Sverige utan en sådan politik, vilket bland annat innebär att bibliotekens fulla potential inte tas tillvara. För att ge biblioteken bästa möjliga förutsättningar att vara ett effektivt redskap både för individer och för Sverige som nation behövs en samlad nationell bibliotekspolitik. Det handlar bland annat om att lägga fast nationella strategier, definierar bibliotekens huvudfunktioner, sätta mål, förbättra tillgången till bibliotekens tjänster och stärka samordningsinsatserna. Med denna rapport vill vi belysa hur de statliga upphandlingarna redan nu skulle kunna förändras i denna riktning. Förslagen knyter i delar an till resonemang som förs i betänkandet "KB-

ett nav i kunskapssamhället” (SOU 2003:129). Där föreslogs att Kungliga biblioteket borde få regeringens uppdrag att utarbeta en långsiktig strategi och en handlingsplan för fortsatt nationell samordning och utveckling av informationsförsörjningen samt att analysera förutsättningarna för att myndighetsbiblioteken ska få tillgång till KB:s tjänster.

Rapporten har beställts av Svensk Biblioteksförerings verksamhetsgrupp som arbetar bland annat med villkoren för myndighetsbiblioteken. I gruppen ingår:

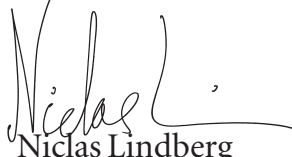
Inger Jepsson, Regeringskansliets bibliotek

Rebecca Bachman, Regionbibliotek Stockholm

Ulrika Domellöf Mattsson, Naturvårdsverkets bibliotek

Birgitta Irvall, tidigare på Tal- och punktskriftsbiblioteket

Stockholm i mars 2008

Niclas Lindberg

Generalsekreterare

1. Bakgrund

Svensk Biblioteksforening gav våren 2007 *Harnesk Information* i uppdrag att kartlägga och utreda vissa frågor om de svenska myndighetsbiblioteken och myndigheternas informationsförsörjning.

Arbetet har avgränsats enligt följande:

Med myndigheter avses enbart statliga myndigheter.

Följande kategorier av statliga myndigheter har exkluderats från kartläggningen, även om vissa förslag kan avse hela statsförvaltningen:

- Universitet och högskolor.
- Små myndigheter, här definierat som myndigheter med färre än 10 anställda.
- ”Biblioteksmyndigheter” som Kungl. biblioteket (KB), Sveriges Ljud- och Bildarkiv (SLBA) och Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB).

Med tanke på att en allt större del av informationsförsörjningen inom statsförvaltningen sker via elektroniska resurser och källor, så har denna rapport i första hand valt att belysa frågor som rör tillgång till elektronisk information.

2. En förändrad informationsvardag

I nedanstående avsnitt beskrivs översiktligt några trender under de senaste åren inom såväl informations- som bibliotekssektorn.

Avsikten är att genom denna utblick ge en relief till de resonemang som förs i senare avsnitt och till de förslag som lämnas.

a. Informationssamhället

Det anses numera allmänt accepterat att vi lever i ett informationssamhälle, som bland annat kan sägas utmärkas av att allt mer information finns tillgänglig i digital form. Mängden sägs enligt vissa bedömare öka exponentiellt och det finns i dag inte några tecken som tyder på en avmattning av kurvorna.

Till informationssamhället hör också en ökad grad av interaktion och kommunikation. Vi är ”ständigt” uppkopplade och nåbara.

Mängden tillgänglig information ökar således hela tiden, men flödet av information kan paradoxalt nog innebära att det blir svårare att orientera sig. Nya medieformer tvingar oss att hela tiden lära nytt. Gamla välkända begrepp som tidningar, böcker, TV, radio och kassettband har kompletterats med webben, e-böcker, ljudböcker, pdf-tidningar, mp3-filer, bloggar, dvd-skivor, gif-filer och strömmande video. Omsättnings-hastigheten ökar. Äldre medieformer existerade i tiotals eller hundratals år. Dagens format och medieformer varar i betydligt kortare tid innan de ersätts av andra. Medierna konvergerar, det vill säga söker sig in på varandras områden – dagstidningar driver TV-kanaler och bokförlag ger ut ljudböcker.

Informationssamhällets starkaste drivkraft är sannolikt IT-utvecklingen. Tack vare framväxten av internet och andra nätverk har också en snabb globalisering av tjänste- och varuproduktion ägt rum.

b. Informationskompetens

En effekt av de ökade informationsmängderna är att behovet ökat av att återfinna inte bara rätt information, utan också ”*rätt information, i rätt tid och i rätt mängd*”. Ett begrepp som informationskompetens (information literacy) har vuxit sig allt starkare under det senaste decenniet. I korthet kan begreppet sägas stå för att en person behärskar de olika stegen i ”informationsprocessen”, det vill säga:

- kan formulera ett behov av information
- vet var denna information kan hittas
- vet hur man ska hitta den önskade informationen, exempelvis genom att formulera olika söktermer samt förstå olika gränssnitt
- kan tolka och kvalitetsvärdera den funna informationen
- kan integrera informationen i sin egen kunskapsmassa

Ett exempel på den ökade betydelsen av informationskompetens är att ett av de grundläggande målen för all högskoleutbildning är att ge studenterna ”förmåga att söka och värdera kunskap på vetenskaplig nivå”.¹

Mot denna bakgrund är det lätt att förstå det ökade intresset för omvärldsbevakning av olika slag. Professionella människor, exempelvis tjänstemän inom statsförvaltningen, vill inte ha mer information, utan de vill ha rätt information, i rätt tid och i rätt mängd!

c. Sökmotorer

Sökmotorer som Google och andra har på ett dramatiskt sätt förändrat människors beteende när det gäller informationssökning. För de allra flesta är det numera naturligt att man börjar sitt sökande efter information eller kunskap med att ”googla”.

Framgången hos sökmotorerna kan förklaras av att de är mycket enkla att använda och att de tack vare sin storlek och skickligt utformade sökalgoritmer snabbt levererar den eftersökta informationen, eller åtminstone en länk dit.

Det faktum att sökmotorer ofta presenterar långa listor med tusentals träffar har dock inneburit att den som söker ofta nöjer sig med att ta del av de träffar som presenteras överst.

Sökmotorernas framgång har också medfört uppfattningen hos vissa att ”det som inte finns på nätet, det finns inte”. Tryckt material riskerar att falla in i den ”analoga glömskan”.

d. Webb 2.0

Under de senaste åren har så kallade sociala nätverkstjänster blivit oerhört populära. Dessa utmärks bland annat av att:

- användarna själva skapar innehållet i en viss tjänst, ofta samtidigt som de konsumerar annat innehåll i tjänsten
- de är mycket enkla att använda
- de uppmuntrar till kommunikation och kontakt mellan människor
- de innebär att gränsen mellan vad som är publikt och privat har förändrats
- deras användare räknas ofta i mycket stora antal samt är mycket engagerade och aktiva

Som exempel på så kallade 2.0-tjänster kan nämnas FaceBook, MySpace, Wikipedia, bloggar, Lunarstorm, Del.icio.us, Flickr, YouTube och många andra.

e. Allmänna bibliotekstrender

Förändrat fokus

Sett över ett 20-årigt perspektiv är det uppenbart att akademiska bibliotek, specialbibliotek och myndighetsbibliotek har förändrat sin verksamhet och sitt fokus radikalt. Historiskt sett har dessa bibliotek, förenklat uttryckt, i stor utsträckning utgått från sina samlingar av böcker och tidskrifter. Bibliotekskatalogen har varit den centrala utgångspunkten för i princip all biblioteksanvändning. Fokus ligger numera uttalat på bibliotekens användare och möjligheten att hjälpa dem att hitta fram till den information de behöver.

Hybridbiblioteket

Datoriseringen av bibliotekens verksamhet började för närmare 50 år sedan. Under 1960-talet skapades flera av de dominerande vetenskapliga databaser som än idag är centrala inom sina respektive områden. Under 1970-talet påbörjade biblioteken samarbetet kring Libris-systemet för att skapa en nationell samkatalog för alla svenska forskningsbibliotek. 1980-talet innebar att de flesta större bibliotek lämnade kortkataloger och manuell lånehantering med kvitton och i stället införde datoriserade system för sina katalog- och lånefunktioner. 1990-talet har framför allt präglats av den snabba framväxten av Internet och World Wide Web, vilket inneburit att oerhört stora mängder digital information nu gjorts tillgängliga för gemene man. Den utvecklingen har accelererat under 2000-talets första år. En lång rad digitaliseringsprojekt, ofta i stor skala, lanseras nu, i Sverige och, i ännu högre grad, internationellt.

Samtidigt har inte denna utveckling inneburit att den tryckta boken förlorat sin betydelse. Det kan synas paradoxalt, men uppenbarligen har den fortfarande en funktion att fylla, särskilt vad gäller läsning av längre textstycken, så kallade sekventiell läsning. Handböcker, referensverk, uppslagsverk med mera lämpar sig däremot väl för den elektroniska miljön.

Tidskrifter i tryckt format har i stor utsträckning ersatts av e-tidskrifter vid svenska forskningsbibliotek, och biblioteken har i många fall sagt upp sina pappersbundna prenumerationer. Denna utveckling är dock inte lika tydlig vid alla statliga myndigheter. Vissa liknar högskolevärlden i sitt skifte från papperstidskrifter till e-tidskrifter, men långt ifrån alla.

Service på distans och på egen hand

Tack vare att allt mer av bibliotekens informationsresurser är tillgängliga via webb och intranät, behöver tjänstemän, forskare, lärare och andra användare inte längre besöka biblioteket i fysisk mening. I stället når alla informationen från sin egen dator på sitt eget tjänsterum. I stället för att ha varit inrymt i en viss byggnad eller lokal är det därför numera befogat att säga att "biblioteket finns överallt".

Tendensen till ökad självservice märks också i det fysiska biblioteket. Att låna böcker görs numera ofta via utlåningsautomater. Reservationer och omlån utförs enkelt via nätet.

Bibliotekets pedagogiska roll

Bibliotekets pedagogiska funktion har de senaste 10-15 åren accentuerats allt mer. Det ökade utbudet av elektronisk information har nödvändiggjort att bibliotekets kunder ges kunskaper i hur man söker, värderar och tillgodogör sig information. En term som "informationskompetens" är numera accepterad som självklar.

Kompetensväxling och en förändrad yrkesroll

Tidigare var många arbetsuppgifter relativt okomplicerade, ofta monotona och krävde inte en akademisk utbildning. Exempel på sådana arbetsuppgifter var tidskriftskopiering, kvittohantering i samband med bokutlåning, kravverksamhet samt framtagning och uppsättning av böcker i slutna magasin.

I och med den datorisering av många arbetsuppgifter som ägt rum vid biblioteken har dessa transaktionsbaserade rutinuppgifter till stor del försvunnit. Tidskriftskopieringen minskar i och med att e-tidskrifterna

är tillgängliga på nätet. Alla lån registreras nu enkelt i det lokala biblioteksdata-systemet. Besökarna kan själva registrera sina lån i särskilda automater. Magasinen har till stor del öppnats, vilket medför mindre framtagning.

Samtidigt har nya, och mer kompetenskrävande arbetsuppgifter tillkommit, vilket gör det befogat att prata om en ”kompetensväxling”. Exempel på sådana arbetsuppgifter är undervisning, hantering av elektroniska informationsresurser, handledning, avtals- och upphandlingsfrågor, upphovsrättsliga frågor etc. Många bibliotek har också byggt upp kompetens inom området omvärldsbevakning.

3. Myndighetsverige

Det är inte helt enkelt att besvara frågan hur många statliga myndigheter det finns i dag.

År 2005 kom Statskontoret fram till att det fanns 552 myndigheter i Sverige. I den siffran medräknades då domstolar, affärsverk, högskolor/universitet, myndigheter i myndighetskoncerner, myndigheter utan personal samt allmänna förvaltningsmyndigheter.

Enligt webbplatsen *Sverige.se*, som drivs av Verva, finns det i dag 378 statliga myndigheter i Sverige.² Av dessa är ett 40-tal universitet och högskolor, vilka inte omfattas av denna kartläggning. Vidare omfattas inte heller biblioteksmyndigheter som KB, SLBA och TPB. Alltför små myndigheter, vilket i detta sammanhang definierats som myndigheter med färre än 10 anställda, omfattas inte heller av kartläggningen.

När dessa kategorier frånräknats återstår 222 myndigheter. I detta antal är inräknat 21 länsstyrelser och 21 polismyndigheter.

Antalet anställda vid dessa myndigheter uppgår till ca 125 000 personer. Den största enskilda statliga myndigheten är Försäkringskassan, som har ca 16 000 anställda.

4. Myndighetsbiblioteken

Det är heller inte helt lätt att besvara frågan om hur många myndighetsbibliotek som existerar i dag. Olika listor och uppgiftslämnare ger olika svar, beroende på vilka kriterier som används.

För att kunna besvara frågan om hur många myndigheter som har ett bibliotek, behöver man till att börja med definiera begreppet ”bibliotek”. Spännvidden är helt klar mycket stor – alltifrån etablerade forskningsbibliotek med omfattande samlingar och 15–20 anställda, till myndigheter som har en mindre boksamling uppställd i ett rum (”biblioteket”), utan vare sig katalog eller personal.

Den förändrade informationsvardag som beskrivits ovan gör det också mindre intressant att knyta begreppet ’bibliotek’ till en fysisk samling av böcker och tidskrifter. Det är minst lika intressant att fråga sig vilken roll ”biblioteket” spelar när det gäller myndighetens informations- och kunskapsförsörjning. Finns det en central funktion som hanterar inköp av elektroniska informationsresurser, tillgång till kvalificerad personal som kan utbilda myndighetens tjänstemän i informationssökning och en central strategisk funktion för omvärldsbevakning, då kan man med fog säga att det finns ett modernt och ändamålsenligt ”bibliotek”. Detta även om det saknas en boksamling eller en lokal som kallas ”bibliotek”.

Men om det i stället *enbart* finns ett rum med böcker kanske man ska använda ett annat ord än bibliotek. Jag vill alltså skilja på själva funktionen och den fysiska lokalen. Om det fysiska rum som internt benämns ”biblioteket” saknar både kvalificerad personal och en datoriserad katalog är det således tveksamt om funktionen bibliotek finns på myndigheten.

I SCB:s och Kungl. bibliotekets forskningsbiblioteksstatistik⁴ redovisas 23 myndighetsbibliotek. Ett kriterium för att tas med i denna statistik är att bibliotek hålls öppet för allmänheten.

Om det finns en organisatorisk enhet inom en viss myndighet som heter något med ”bibliotek” är det naturligtvis ändå en indikation på att själva

funktionen ”bibliotek” också finns. I Libris biblioteksdatabas⁵ finns listade ett drygt 70-tal myndighetsbibliotek med eget sigel.

En kontroll av medlemsmatrikeln för Svensk förening för informations-specialister visar att endast en handfull myndigheter utöver de ovan nämnda har en medlem som är antingen bibliotekarie eller informationsspecialist.

Med en välvillig tolkning av begreppet ”bibliotek” finns det således bibliotek vid maximalt 75 av de 222 myndigheter som omfattas av denna rapport. Resterande 2/3, eller ca 150 myndigheter, saknar således ett eget bibliotek.

Till denna siffra skall läggas ett hundratal myndigheter, som på grund av sin litenhet inte medtagits i denna kartläggning. Vissa av dem har dock möjlighet att repliera på en närliggande större myndighet. Som exempel kan nämnas vissa kommittéer som är knutna till olika departement och därmed kan nyttja Regeringskansliets bibliotek.

5. Ett modernt myndighetsbibliotek

a. Generella iakttagelser

Under den senaste tioårsperioden har myndighetsbibliotekens verksamhet förändrats, ofta på ett tämligen radikalt sätt. Även om läget ser annorlunda ut beroende på olika lokala förutsättningar, finns vissa generella tendenser som jag här gör ett försök att sammanfatta.

Till att börja med är det ett faktum att man på flera håll sett en betydande minskning av antalet besök och antalet utlån av fysiska medier. Denna nedgång beror självfallet på den ökade tillgången till elektronisk information via nätet och att man inte måste besöka biblioteket fysiskt.

Material som efterfrågas av tjänstemän, exempelvis utredningar, rapporter, lagar med mera, finns i stor utsträckning fritt tillgängliga på nätet och behöver därmed inte finnas i fysisk form på biblioteket. Detta behöver inte innebära att hanteringen av fysiska media har minskat, men den tar sig andra uttryck.

En följd av detta är att myndighetsbiblioteket har ”flyttat ut” ur sina lokaler och nu finns på varje tjänstemans skrivbord och i varje tjänstemans dator. Inköpta databaser, e-tidskrifter, e-böcker och annat material görs tillgängligt via myndighetens intranät, liksom enkla formulär för att själv kunna köpa in önskad litteratur eller beställa artiklar över nätet.

Bibliotekarier och informationsspecialister har därmed kunnat se en betydande förändring av sina arbetsuppgifter. Rutinmässigt arbete kring exempelvis lånehanteringen har minskat, medan mer kvalificerat arbete kring webbpublicering, intranätet, omvärldsbevakning och mer strategisk informationsbevakning har tillkommit.

En följd av att enskilda tjänstemän själva söker stora delar av den information de behöver är att de också behöver utbildas i syfte att bli informationskompetenta.

Samtidigt finns andra och mer traditionella arbetsuppgifter kvar. Ett försök till grundläggande uppdelning av uppgifterna görs nedan.

b. Böcker och andra tryckta medier

Ett bibliotek är av tradition starkt sammankopplat med en boksamling. Detta gäller självfallet även ett myndighetsbibliotek. Men rollen har förändrats i takt med att elektroniska informationsresurser gjort sitt intåg samtidigt som synen på boken som objekt till stor del har förändrats. ”Från heligt objekt till slit-och-släng-produkt” är ett sätt att något tillspetsat uttrycka detta förändrade synsätt.

När det gäller inköp av böcker, rapporter och andra tryckta medier vid myndigheter finns ett antal vägval och frågeställningar som måste övervägas. Sällan, om ens någonsin, finns alla böcker som en myndighet köpt in samlade på ett ställe. I stället har vissa böcker placerats centralt medan andra finns samlade på någon avdelning eller filialenhet. Därutöver finns som regel ett stort antal böcker samlade på de anställdas tjänsterum. Följande behöver övervägas:

- Ska alla bokinköp gå via biblioteket (om ett sådant existerar)? Eller ska enskilda tjänstemän och andra inköpare kunna köpa in sin egen tjänstelitteratur på egen hand?
- Ska man bygga upp en (datoriserad) bibliotekskatalog för att på det sättet minimera antalet dublettköp samt göra det möjligt att snabbt låna en bok av en kollega i stället för att köpa in med åtföljande lång väntetid?
- Om man bygger upp en katalog, ska man i så fall också katalogisera äldre böcker som finns placerade på olika ställen i huset?
- Om man bygger upp en katalog och samtidigt tillåter att den fysiska hyllplaceringen utgörs av tjänsterummet, hur gör man då när en viss tjänsteman slutar? Självfallet äger myndigheten den litteratur som inköpts som tjänsteexemplar, men det är samtidigt mycket vanligt att enskilda tjänstemän betraktar dessa böcker som sina egna och tar dem med sig vid en flytt. Risken är därmed uppenbar att katalogen på sikt förlorar i kvalitet.

Rent generellt kan sägas att det finns en utveckling i riktning mot att inte längre bygga upp en central katalog. Få myndigheter skulle välja en helt igenom centraliserad hantering av bokinköpen, där alltså samtliga bokinköp utförs av biblioteket och där alla inköp registreras i bibliotekssystemet.

I stället ser man dubblettköp som ofrånkomliga och att de uppvägs ekonomiskt mot att man inte längre har en katalog. Böcker har också blivit billigare. Det är också ett faktum att många tjänstemän inte längre läser fackböcker i tjänsten, utan tenderar att läsa annan litteratur som rapporter, utredningar, artiklar med mera.

Vad gäller själva inköpen finns statliga ramavtal för såväl svensk som utländsk litteratur. Dessa ramavtal har tidigare upphandlats av VHS (Verket för högskoleservice), men det senaste avtalet upphörde att gälla i november 2007. För närvarande råder därför ett avtalslöst tillstånd. Efter en viss oklarhet, där det under en tid inte såg ut som om någon myndighet ville åta sig upphandlingsarbetet, har nyligen Rikspolisstyrelsen åtagit sig detta. Enligt tidplanen kommer ett nytt statligt ramavtal för böcker att kunna träda i kraft i maj/juni 2008.

c. Tidningar och tidskrifter

På många myndigheter hanteras prenumerationerna av tidningar och tidskrifter av biblioteksfunktionen. Årliga förnyelser, reklamationer, uppsägningar är exempel på traditionella arbetsuppgifter som oftast utförs via en tidskriftsagent.

Även på detta område utförs statliga ramavtalsupphandlingar. Den senaste och nu gällande upphandlingen utfördes av Skatteverket.

Självfallet finns också elektroniska tidskrifter i fulltext vid många myndigheter, särskilt de som har en verksamhet som vetter mot det naturvetenskapliga området eller som bedriver egen forskning. Antalet titlar ligger dock som regel väsentligt under universitetens och högskolornas utbud. För de 23 myndighetsbibliotek som är så kallade Samverkansbibliotek⁶ är läget dock annorlunda, eftersom dessa myndigheter kan ansluta sig KB:s nationella upphandlingar av elektroniska informationsresurser.

d. Dokumentbeställningar och fjärrlån

Inget bibliotek är fullständigt och kan täcka alla behov som användarna har. Detta gäller i synnerhet myndighetsbibliotek, som dels är förhållandevis små, dels har användare vars informationsbehov kan vara ”spretiga” och spänna över en rad olika områden och discipliner.

Därför är det viktigt att det finns en fungerande infrastruktur inom en myndighet för att kunna beställa in dokument från andra leverantörer. Utbudet av olika leverantörer är stort och svåröverskådligt och det krävs

kompetens och erfarenhet för leveranser som är effektiva både vad gäller tid och pengar.

För att kunna låna in böcker från andra bibliotek (fjärrlån) krävs oftast att den inlånande parten är ett bibliotek. Saknar en myndighet ett bibliotek behöver därför enskilda tjänstemän bege sig till ett närliggande bibliotek för att därifrån kunna låna in en önskad bok.

Vad gäller beställningar av artikelkopior finns fler alternativ. Dels ett biblioteksalternativ enligt ovanstående (samtidigt som det är möjligt att beställa online från vissa bibliotek även som slutanvändare), dels finns ett antal kommersiella leverantörer. För en enskild tjänstemän är det tidsödande att hålla reda på dessa olika varianter, som sedan i sin tur ofta kräver registrering, inloggning samt att man sätter sig in i olika betalningsalternativ.

e. Databaser – urval, inköp och sökning

Att utifrån det mycket stora utbud som finns av både generella och ämnesspecifika databaser som finns på marknaden göra ett urval är en självskriven uppgift för ett myndighetsbibliotek. Vid urvalet behöver man ta hänsyn till faktorer som:

- vad innehåller databasen (vilken typ av information, från vilken tidsperiod, från vilka länder etc.)?
- hur ofta uppdateras informationen?
- är innehållet relevant för myndighetens tjänstemän?
- hur lätt är det att söka fram informationen?
- på vilket sätt kan man få tillgång till databasen?
- vilka möjligheter finns att koppla ihop databasen och dess innehåll med andra elektroniska tjänster?

Att hjälpa enskilda tjänstemän eller projekt med databassökningar är också en sedan länge etablerad arbetsuppgift för ett myndighetsbibliotek. Som tidigare nämnts har dock databassökningarna förändrats radikalt, eftersom de flesta databaser nu finns tillgängliga via ett lättillgängligt webbgränssnitt. Om inköpta databaser gjorts tillgängliga för hela organisationen kan därmed samtliga anställda själva söka i de relevanta databaserna.

Samtidigt väljer dock vissa att låta en professionell informations-specialist utföra sökningen, eller bistå under sökprocessen. Skälet kan vara att den anställda känner sig osäker eller att det är en omfattande litteratursökning som skall göras och man vill vara säker på att den görs så uttömmande som möjligt.

f. Utbildning

För universitets- och högskolebiblioteken har det under de senaste 10-15 åren funnits ett tydligt fokus på att förstärka den pedagogiska rollen. Begreppet ”informationskompetens” har blivit centralt och UoH-biblioteken genomför varje år stora mängder utbildningar och kurser i framför allt informationssökning.

Den pedagogiska trenden har inte alls varit lika tydlig när det gäller myndighetsbibliotek. Visserligen finns enstaka goda exempel, men mycket återstår fortfarande att göra innan den genomsnittlige tjänstemannen kan sägas vara lika informationskompetent som motsvarande högskolestudent.

g. Intranät / e-publicering / digitalisering

Elektronisk publicering är en uppgift som ibland knyts till biblioteket, ibland till en informationsavdelning. Det kan handla om publicering av exempelvis rapportserier i elektronisk form. Ofta är denna roll också knuten till driften av intranätet.

Digitalisering av äldre material är ett närliggande område som under de senaste åren fått allt större uppmärksamhet. Ett aktuellt exempel är Riksantikvarieämbetets digitalisering av tidskriften *Fornvännen* (1906-2005), som utförts vid myndighetens bibliotek.⁷

h. Projektmedverkan / Omvärldsbevakning

Ett effektivt sätt att arbeta i projekt är att vid lämpliga tillfällen ta hjälp av en bibliotekarie eller informationsspecialist. Som exempel kan nämnas vid tidiga faser i projektet, då information om litteratur behöver skaffas in för att ha ett bra underlag att gå vidare med, samt i slutet när olika publiceringsformer diskuteras eller när notapparaten skall utformas. Men trots att ett sådant arbetsätt kan spara mycket tid är det långt ifrån självklart att en projektledare tar in en sådan hjälp. Orsaken kan vara att det finns en okunskap om vad en biblioteks- och informationskompetens kan tillföra, eller helt enkelt att det inte finns någon sådan kompetens att tillgå inom organisationen.

Självfallet finns det undantag. Vid Naturvårdsverket arbetar man genomgående enligt så kallade processer, med därtill hörande processbeskrivningar. I en tidigare version av den processbeskrivning som gällde för arbetet med särskilda regeringsuppdrag fanns angivet att man skulle anlita biblioteket för omvärldsbevakning samt för att kontrollera vad som tidigare gjorts och dokumenterats inom området.

Omvärldsbevakningen kan också ske på ett mer strukturerat sätt, med ambitionen att vara mer heltäckande särskilt vad avser elektronisk information. Vid vissa myndigheter har olika portal- och agentlösningar införskaffats, men för att dessa ska fungera effektivt behöver de ”trimmas in” och här kan en bibliotekarie eller informationsspecialist vara till stor hjälp.

i. Extern service

Utöver den interna service som nämnts i föregående avsnitt lämnar vissa myndighetsbibliotek även extern service, dels till andra bibliotek i form av fjärrlån, dels till allmänhet som besöker biblioteket fysiskt eller på nätet.

För att bli utsedd till samverkansbibliotek av Kungl. biblioteket måste båda dessa servicekategorier ingå i bibliotekets utbud.

Tack vare att så mycket information nu finns tillgänglig på nätet har antalet fysiska besökare minskat vid flera offentliga myndighetsbibliotek.

6. Nationella upphandlingar i Sverige

a. KB:s upphandlingar av databaser och e-tidskrifter

Sedan mitten av 1990-talet har *Kungl. biblioteket* upphandlat i första hand paket av e-tidskrifter samt större databaser. Upphandlingarna administrerades tidigare av KB:s samordningsavdelning *Bibsam*, men efter en nyligen genomförd omorganisation är upphandlingsverksamheten nu placerad inom *Avdelningen för Nationell Samordning*. Dock används fortfarande benämningar som ”Bibsam-paketen” eller ”Bibsam-bibliotek”.

KB administrerar i dagsläget centrala avtal med 38 leverantörer av databaser, elektroniska tidskrifter och uppslagsverk. Därutöver administreras nationella avtal med ytterligare 19 leverantörer av ansvarsbiblioteken. De sistnämnda avtalen rör informationsresurser som är ämnesspecifika.

Enbart de bibliotek som är så kallade *Samverkansbibliotek* kan anmäla sig till de centrala avtalen. För att benämnas Samverkansbibliotek krävs att vissa kriterier uppfylls.⁸

I dagsläget räknas 40 universitets- och högskolebibliotek och 38 specialbibliotek, av vilka 23 är statliga myndigheter, som Samverkansbibliotek.

b. Kulda

Inom folk- och skolbiblioteksområdet upphandlar *Kulda*⁹ utvalda nättjänster för dessa kategorier av bibliotek. Kulda-kontoret är placerat inom *Regionbibliotek Västra Götaland* och har tillkommit genom initiativ från *Statens Kulturråd* och *Länsbiblioteken*.

För närvarande administreras nationella avtal för 17 olika tjänster.

c. EiRA

Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) är upphandlande enhet för landstingens samtliga tidskriftsprenumerationer (tryckta och elektroniska tidskrifter), utvalda paket av elektroniska tidskrifter samt 4 centrala databaserna inom det medicinska området. Upphandlingsverksamheten benämns *EiRA* (Effective Information Retrieval and Acquisition)¹⁰.

Totalt administreras nationella avtal för 14 olika tjänster.

7. Nationella upphandlingar av e-resurser i övriga Norden

a. Danmark

I Danmark upphandlas elektroniska informationsresurser nationellt inom *DEFF (Danmarks Elektroniske Fag- og Forskningsbibliotek)*, som är en samarbetsorganisation mellan danska forsknings- och specialbibliotek.

Upphandlingssamarbetet är öppet för alla danska universitet, *samtliga statliga myndigheter* samt undervisnings- och forskningsinstitutioner. I vissa fall kan även folkbibliotek och företag anslutas. Samarbetet omfattar ca 180 bibliotek, som i sin tur täcker in ytterligare ca 200 institutioner.

För närvarande har DEFF ingått 164 avtal gällande databaser, e-tidskrifter och e-böcker.¹¹

b. Finland

Den statliga inköpssamordningen för elektronisk information bedrivs inom det så kallade *FinELib-konsortiet*.¹² För närvarande finns avtal med 66 olika leverantörer.

FinELib-konsortiet är öppet för *samtliga statliga myndigheter* som vill ansluta sig till avtalen. Exempelvis ingår samtliga departement och andra större myndigheter. De myndigheter som valt att inte ansluta sig är vanligtvis mindre myndigheter.

I dagsläget omfattar FinELib-konsortiet samtliga 21 universitet, 30 yrkeshögskolor, 19 länsbibliotek och tillhörande folkbibliotek samt 38 statliga myndigheter och forskningsinstitut.¹³

c. Norge

Den norska centralmyndigheten inom området Arkiv, Bibliotek och Museer heter *ABM-utvikling*. En av deras uppgifter är att upphandla e-resurser för bibliotek och myndigheter.

I dagsläget har ABM-utvikling upphandlat och slutit avtal med 27 olika leverantörer för 30 olika produkter. Till dessa avtal kan samtliga norska icke-kommersiella institutioner ansluta sig, däribland således *samtliga statliga myndigheter*.

I dagsläget avropar totalt 278 institutioner avtalen, däribland ett 80-tal statliga myndigheter och forskningsinstitut.

8. Reflektioner och förslag inför framtiden

Att ha en fungerande och effektiv informationsförsörjning inom den offentliga sektorn har två grundläggande syften. Det ena är att myndigheternas och tjänstemännens arbete måste vara av hög kvalitet. Det gäller såväl större utredningar som remissärenden och enskilda ärenden av handläggningskaraktär, det gäller lokala, regionala, nationella och internationella projekt och det gäller självfallet allt arbete av lagstiftningskaraktär. För att skapa en slutprodukt av hög, eller åtminstone tillräckligt hög, kvalitet, förutsätts att myndigheten och den enskilde tjänstemannen har tillgång till all relevant information som krävs.

Det andra syftet handlar om hur effektivt myndigheten arbetar. Det är inte alltid lätt att navigera bland stora mängder information. Att surfa från den ena källan till den andra eller att använda Google som enda sökingång innebär ofta ett markant slöseri med tid. Likaså kan ifrågasättas om en myndighet vars tjänstemän tvingas förflytta sig till ett offentligt bibliotek för att kunna söka information använder sin tid på ett effektivt sätt. En genomtänkt infrastruktur för den interna informationsförsörjningen kan därmed leda till att mängden brus och förspild tid minskar.

En jämförelse av upphandlingssituationen i de övriga nordiska länderna visar vidare att det utanför Sverige finns en annan helhetssyn på upphandlingar av elektroniska resurser. I Danmark, Norge och Finland kan *samtliga statliga myndigheter* som så önskar ansluta sig till de nationella avtalen.

I övriga Norden kan dessutom folkbiblioteken, helt eller delvis, ansluta sig till de nationella avtalen.

a. Önskvärd nivå

En grundläggande fråga är vilken informationsförsörjning anställda vid statliga myndigheter bör ha tillgång till för att utföra sina arbetsuppgifter på ett effektivt sätt. Man kan exempelvis ställa sig följande frågor:

- Är det rimligt att statliga tjänstemän har tillgång till avsevärt mindre information än studenter, forskare och lärare vid universitet och högskolor?
- Skulle det vara möjligt att ta fram en uppsättning allmänna informationsresurser av ”bas”-karaktär, som efter sedvanlig upphandling görs tillgängliga eller kan avropas inom hela statsförvaltningen?

Frågan om vilken nivå på informationstillgång som är rimlig för en statlig myndighet är svår att besvara i generella termer. Alla databaser, e-tidskrifter och andra e-resurser är helt enkelt inte relevanta för alla. För *Livsmedelsverket* är exempelvis databasen *Food Science and Technology Abstracts (FSTA)* högtintressant, och motsvarande kan sägas om exempelvis *Statens Jordbruksverk* och databasen *Agricola* (en av de ledande internationella databaserna inom jordbruk, skogsbruk m.fl. ämnen). Men den typen av databaser med hög grad av specialisering och fördjupning är inte särskilt intressanta för myndigheter utanför dessa ämnesområden.

Samtidigt finns ett antal tjänster och databaser som kan sägas vara mer allmänna till sin karaktär. Men även om de är generella och har ett innehåll av hög kvalitet betyder det inte att de i dag finns tillgängliga vid varje myndighet. Som exempel kan nämnas att e-tjänst som *Nationalencyklopedin (NE)* finns elektroniskt tillgänglig vid vissa myndigheter men långt ifrån vid alla.

Därför kan det vara intressant att föra en diskussion om det går att etablera en ”bas-uppsättning” av kvalitetsgranskade elektroniska informationstjänster som finns tillgängliga på alla myndigheter.

Det är knappast rimligt att eftersträva att myndigheterna ska ligga på samma nivå som universitet och högskolor. Många av deras elektroniska informationskällor är i första hand avsedda för forskare. Som regel bedriver inte myndigheter egen forskning och behovet av ren forskningsinformation minskar därmed. Det hindrar inte att det finns undantag. Som exempel kan nämnas Läkemedelsverket, som i sitt arbete med att godkänna och kontrollera läkemedel självfallet måste ha god tillgång till den vetenskapliga medicinska litteraturen.

Varje myndighet ansvarar för vilken information som upphandlas, köps in och tillgängliggörs för hela eller delar av myndigheten. Dock visar erfarenheten att det ofta är komplicerat för i synnerhet mindre myndigheter att kunna välja ut relevanta källor, upphandla och eventuellt förhandla tjänsten samt välja rätt form av accessvillkor. I

stället kan resultatet bli att man avstår, inte alltid för att tjänsten i sig uppfattas som för dyr, utan för att det upplevs som för krångligt att upphandla den. Som kund förutsätts man kanske ha en kompetens som man saknar.

Möjligheten att skapa en för hela statsförvaltningen gemensam ”bas-uppsättning” av e-tjänster har nämnts ovan. Vid en diskussion med företrädare för myndighetsbibliotek i oktober 2007 var intresset för en sådan mycket positivt.

En bas-uppsättning skulle förslagsvis kunna innehålla de tjänster som listas i nedanstående tabell. Listan skulle, efter ytterligare samråd och finputsning, kunna tjänstgöra som ett underlag för en nationell upphandling av ramavtalskaraktär. Ett försök till uppdelning av listan i prioritetsgrad har gjorts nedan, där 1 är högsta prioritet.

Svenska informationsresurser	Prioritet	Utländska informationsresurser	Prioritet
Nationalencyklopedin	1	Encyclopedia Britannica	1
Presstext	1	Science direct	2
Mediearkivet	1	Source OECD	2
Artikelsök	1	Världsbanken	2
Norstedts Rättsdatabaser	2	Ebrary	2
Landguiden	2	Vissa EU-databaser	2
Digitala kartbiblioteket (Lantmäteriet)	2		
Affärsdata	2		
Wordfinder	2		

b. Upphandlande enheter

Ansvaret för att genomföra nationella upphandlingar av böcker, tidskrifter och vissa databaser inom det statliga området har under det senaste decenniet flyttat runt mellan olika myndigheter. Detta är inte helt optimalt. Kontinuiteten uteblir och det är inte givet att rätt kompetens finns på myndigheterna i fråga.

Detta är inte någon kritik mot de myndigheter som genomfört eller är på väg att genomföra upphandlingar, men en förbättrad kontinuitet skulle leda till att verksamheten effektiviserades. Statliga ramavtal kan endast tecknas av någon av de tolv myndigheter som har ett sådant uppdrag, varför det dock inte är möjligt att andra myndigheter tar på sig ett sådant ansvar.¹⁴

Svensk Biblioteksforening bör enligt min mening för Statlig inköps-samordning framhålla vikten av att en av dessa myndigheter tar ett mer långsiktigt ansvar för att teckna statliga ramavtal för inköp av tryckt litteratur samt prenumerationer på tidningar och tidskrifter. Dessa områden riskerar annars att falla mellan stolarna, med avsevärda merkostnader för de statliga myndigheterna.

Som framgår av det ovanstående saknas det vidare en gemensam upphandlande enhet för elektroniska informationsresurser för den del av statsförvaltningen som faller utanför KB:s nuvarande ansvarsområde (forskningsbiblioteken). Sverige utgör därvidlag ett undantag i jämförelse med övriga Norden, eftersom samtliga statliga myndigheter i Danmark, Norge och Finland kan ansluta sig till de nationella avtalen för e-resurser.

Enligt min uppfattning bör därför frågan om att utvidga Kungl. bibliotekets uppdrag inom upphandlingsområdet diskuteras. De skäl som talar för detta är följande:

- KB är landets enda renodlade biblioteksmyndighet
- KB ägnar en stor del av sin verksamhet åt olika samordningsfrågor mellan bibliotek. Samordningsrollen har på senare tid förstärkts genom ett fördjupat samarbete med Kulturrådet och det myndighetsgemensamma initiativet Sverigebiblioteket.¹⁵
- KB har stor erfarenhet av att upphandla nationella avtal för elektroniska informationsresurser

Mot en sådan utvidgning talar det faktum att KB:s uppdrag enligt myndighetens regleringsbrev (2007) är att ”*Förbättra och effektivisera informationsförsörjningen inom högre utbildning och forskning*”.¹⁶Eftersom de allra flesta myndigheter inte arbetar med vare sig högre utbildning eller forskning kan därmed ett sådant utvidgat upphandlingsansvar sägas falla utanför KB:s uppdrag.

Det bör dock vara möjligt för KB att i begränsad omfattning redan nu låta statliga myndigheter ansluta sig till de centrala avtalen. I första hand skulle de fem högst prioriterade databaserna enligt ovanstående tabell kunna ingå.

Vidare bör KB enligt min mening på ett mer övergripande sätt pröva hur upphandlingsverksamheten ska kunna samordnas med fler bibliotekstyper än de som avses i dag. Det finns överlappningar mellan de olika sektorsbaserade upphandlingar som görs i dag och det är

troligt att en effektivisering skulle kunna uppnås genom en mer samlad lösning. När de första avtalen slöts i mitten av 1990-talet rörde man sig på oprövad mark och det kunde då vara naturligt att begränsa antalet bibliotek som kunde ansluta sig. Nu är centrala upphandlingar en etablerad verksamhet, såväl i Sverige som internationellt, och en sådan begränsning ter sig därför mindre meningsfull.

I samband med KB:s utökade arbete med samordningsfrågor mellan olika bibliotekstyper bör därför KB förutsättningslöst undersöka vilka samordningsvinster som kan uppstå i samband med att upphandlingsverksamheten breddas.

Ett samordnat och heltäckande upphandlingsansvar för hela statsförvaltningen när det gäller biblioteks- och informationsresurser i elektronisk form skulle innebära en väsentlig effektivisering. Det finns knappast någon mer lämplig kandidat för ett sådant uppdrag än KB.

Ett sådant heltäckande upphandlingsansvar skulle innebära att Sverige därmed hamnade på samma nivå som råder i övriga Norden.

Fotnoter

1. Högskolelagen (SFS 1992:1434), 1 kap., § 9.
2. www.sverige.se/sverige/templates/EntrancePage___6286.aspx. Antalsuppgiften inkluderar statliga universitet och högskolor, museer och affärsdrivande verk. Däremot har inte statliga bolag medräknats.
3. Källa: Sveriges Statskalender.
4. Forskningsbiblioteken 2006.
5. <http://biblioteksdatan.libris.kb.se>
6. Samverkansbiblioteken benämndes tidigare Bibsam-bibliotek.
7. www.fornvannen.se.
8. <http://www.kb.se/bibliotek/centrala-avtal/>
9. <http://www.kulda.se/>
10. <http://www.eira.nu/>
11. <http://www.deff.dk/>
12. <http://www.nationalbiblioteket.fi/bibliotek/finelib/>
13. <http://www.abm-utvikling.no/bibliotek/konsortieavtaler>.
14. Se vidare Statlig inköpssamordning: www.avropa.nu
15. Se pressmeddelande: http://www.kulturradet.se/templates/KR_Page.aspx?id3532&epslanguage=SV
16. Fler mål och uppdrag finns uttryckta i regleringsbrevet. Det citerade målet är det som här ligger närmast.